

Analecta Cracoviensiā

rocznik 57 • 2025 • strony 79–100

Renata Chrzanowska

 <https://orcid.org/0000-0002-0901-1043>

 renata.chrzanowska@upjp2.edu.pl

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

 <https://ror.org/0583g9182>

Katecheta wobec cierpienia ucznia doświadczanego po śmierci zwierzęcia towarzyszącego

 <https://doi.org/10.15633/acr.5704>

Abstrakt

Katecheta wobec cierpienia ucznia doświadczanego po śmierci zwierzęcia towarzyszącego

Celem artykułu jest refleksja nad śmiercią zwierzęcia towarzyszącego oraz postawą, jaką winni przyjąć katecheci i duszpasterze wobec cierpienia dzieci i młodzieży doświadczających straty. Temat został omówiony w trzech punktach: (1) Śmierć zwierząt towarzyszących w wymiarze eschatologicznym. (2) Pochówek zwierzęcia towarzyszącego i żałoba po jego stracie. (3) Sposób, w jaki duszpasterze i katecheci winni wspierać dzieci i młodzież po stracie zwierząt towarzyszących. Na podstawie zebranych informacji podjęta zostanie próba znalezienia odpowiedzi na pytanie stanowiące główny problem badawczy: W jaki sposób, patrząc przez pryzmat katechetyczny, winno się wspierać dzieci i młodzież doświadczające śmierci zwierząt towarzyszących? W celu znalezienia odpowiedzi posłużono się metodą analizy tekstu oraz wnioskowania.

Słowa kluczowe: religia, dziecko, katecheta, śmierć, żałoba, zwierzęta towarzyszące

Abstract

The catechist's response to the suffering of a student experiencing the death of a pet

The aim of this article is to reflect on the death of a pet and the attitude that catechists and priests should adopt towards the suffering of children and young people experiencing loss. The topic has been discussed in three points: (1) The death of pets in an eschatological dimension. (2) The burial of a pet and mourning for its loss. (3) The way in which priests and catechists should support children and young people after they lose a pet. Based on the information gathered, an attempt will be made to answer the main research question: How should children and young people experiencing the death of a pet be supported from the catechetical perspective? In order to find the answer, text analysis and inference were used.

Keywords: religion, child, catechist, death, mourning, pets

Zagadnienie śmierci zwierząt towarzyszących oraz żałoby po nich we współczesnej teologii i filozofii podejmowane jest sporadycznie. Począwszy od XX wieku, temat ten jest poruszany coraz częściej przede wszystkim w prawie europejskim¹. Psychologia podejmuje go dość regularnie, zarówno w publikacjach naukowych, jak i wszelkiego rodzaju poradnikach, w tym również internetowych.

Najczęściej w literaturze spotykamy się z pojęciem „zwierzęta”, rzadziej natomiast z terminem „zwierzęta towarzyszące”², który, rozumiany jako zwierzęta pozostające lub mające zostać w przyszłości nabyte przez człowieka i trzymane w jego bezpośrednim otoczeniu domowym, dotrzymujące mu towarzystwa oraz sprawiające mu przyjemność, został doprecyzowany w roku 1987 przez Europejską Konwencję Ochrony Zwierząt Towarzyszących³. W literaturze stosuje się często zamienne pojęcie „zwierzęta domowe”, przez które najczęściej rozumie się: psy, koty, papugi, kanarki, chomiki, kawie, króliki czy fretki.

Wszystkie te stworzenia, podobnie jak człowiek, nie są wolne od chorób, starzenia się i śmierci. Śmierć zwierząt towarzyszących jest szczególnie trudna dla opiekunów, z którymi dzieliły one przestrzeń życiową. Często dotyka ona całej rodziny, dla której zwierzę stało się domownikiem. Dzieci i młodzież bardzo mocno przeżywają stratę ukochanego zwierzęcia. Szukając ukojenia swojego bólu zwracają się do swoich bliskich oraz nauczycieli, katechetów z wieloma pytaniami dotyczącymi losu zwierząt towarzyszących po ich śmierci oraz prawa do żałoby po nich. W jaki zatem sposób powinno się pomóc uczniom w przeżywaniu straty? Czy pomoc ta winna leżeć jedynie w kwestii działań psychoterapeutycznych i psychologicznych? Czy może

1 Informacje dotyczące zwierząt towarzyszących można znaleźć m.in. w: Światowej Deklaracji Praw Zwierząt uchwalonej przez UNESCO, 15.10.1978; Europejskiej Konwencji w sprawie ochrony zwierząt kregowych wykorzystywanych do celów doświadczalnych i innych celów naukowych, 18.03.1986, Dz. Urz. UE L.1999.222.31; Europejskiej Konwencji Ochrony Zwierząt Towarzyszących, Strasburg, 13.11.1987; Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt, Dz. U. Nr 111 poz. 724.

2 *Katechizm Kościoła katolickiego*, *Kompendium Katechizmu Kościoła katolickiego* oraz *Youcat* posługują się terminem „zwierzęta”. W *Słowniku języka polskiego PWN* używane jest pojęcie „zwierzęta domowe”. Termin „zwierzęta towarzyszące” znajduje się m.in. w Europejskiej Konwencji Ochrony Zwierząt Towarzyszących, dokładnie omówiony jest natomiast w dokumencie *Dobrostan zwierząt* (opracowanym przez WSAVA Global Veterinary Community). Zob. *Dobrostan zwierząt. Zbiór wytycznych przeznaczonych dla lekarzy weterynarii i personelu zakładów leczniczych dla zwierząt przygotowany przez WSAVA*, <https://wsava.org/wp-content/uploads/2020/02/WSAVA-Animal-Welfare-Guidelines-2018-POLISH.pdf> (30.11.2025).

3 Por. Europejska Konwencja Ochrony Zwierząt Towarzyszących, Strasburg, 13.11.1987, art. 1.

również duszpasterze i katecheci winni przyjść z pomocą katechizowanym, pomimo iż dokumenty katechetyczne⁴ nie poruszają tego zagadnienia?

Szukając odpowiedzi na postawione pytania, należy zastanowić się nad śmiercią zwierząt towarzyszących w wymiarze eschatologicznym oraz ich pochówkiem i żałobą po stracie. Wiedza ta bowiem stanowi fundament, na podstawie którego można rozważyć pomoc katechetów i duszpasterzy swoim podopiecznym. Jest również niezbędna do formułowania właściwych odpowiedzi na pytania dzieci i młodzieży doświadczających cierpienia po śmierci ich ukochanych zwierząt.

Śmierć zwierząt towarzyszących w wymiarze eschatologicznym

Zagadnienie śmierci zwierząt w wymiarze eschatologicznym bardzo rzadko omawiane jest w kontekście podziału na kategorie uwzględniające zwierzęta towarzyszące, gospodarskie, dzikie itp. Najczęściej temat porusza się w nawiązaniu do wszystkich zwierząt jako bożych stworzeń. Na przestrzeni wieków zajmowali się nim m.in. Arystoteles, Platon, Diogenes z Synopy, Porfiriusz z Tyru, Augustyn, Tomasz z Akwinu. Współcześnie.: Andrew Linzey, Ryan McLaughlin, Holmes Rolston, Hans Urs von Balthasar, Michael Rosenberger a w Polsce przede wszystkim: Waldemar Chrostowski, Mirosław Pawliszyn, Marta Giglok. Temat ten pojawiał się również w nauczaniu papieży⁵, m.in.: Pawła VI, Jana Pawła II, papieża Franciszka.

Jednym z głównym aspektów branych pod uwagę w rozważaniach na temat śmierci zwierząt i ich obecności w życiu wiecznym jest zagadnienie duszy.

4 Zagadnienie śmierci zwierząt towarzyszących oraz żałoby po nich nie jest uwzględnione w żadnym z poniższych dokumentów: Papieska Rada ds. Krzewienia Nowej Ewangelizacji, *Dyrektorium o katechizacji*, Kielce 2020; Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2001; Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2010; Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2018.

5 Paweł VI, *Przemówienie podczas audiencji generalnej*, 28.05.1969, https://www.vatican.va/content/paul-vi/it/audiences/1969/documents/hf_p-vi_aud_19690528.html (07.08.2025); Jan Paweł II, *Przemówienie podczas audiencji generalnej*, 10.01.1990, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/audiences/1990/documents/hf_jp-ii_aud_19900110.html (30.11.2025); Franciszek, *Encyklika Laudato si'*, 24.05.2015.

Pawliszyn, omawiając możliwość zbawienia stworzenia innego niż człowiek, odwołuje się do definicji ukazanej przez Arystotelesa, u którego dusza jest „szczególnego rodzaju aktem i formą rzeczy, która jest w możności, aby istnieć jako określona natura”⁶. Nawiązuje również do Davida Pitmana, nowozelandzkiego profesora, badacza tekstów biblijnych, który zauważa, że hebrajski termin *nephesh* stosowany jest zarówno w stosunku do zwierząt, jak i ludzi. Określa on ich specyficzną dyspozycję, rozumianą jako zdolność do życia, która wobec zwierząt przybiera formę „istota żywa” (*living creature*), zaś wobec ludzi „dusza żyjąca” (*living soul*)⁷.

Marta Giglok, rozważając śmierć zwierząt, w wymiarze eschatologicznym stawia pytanie: „Czy istnieje w nich coś na kształt duszy, która pozwoli im przetrwać moment śmierci, czy raczej umierają one i rzeczywiście całkowicie przestają istnieć, aż do momentu, w którym Bóg na nowo powoła je do życia?”⁸. Szukając odpowiedzi, autorka zauważa, iż człowiek posiada samoświadomość połączoną z wolną wolą i tożsamością, podczas gdy zwierzęta nie posiadają świadomości grzechu, nie podlegają zatem sądowi – trudno więc w tym kontekście mówić o istnieniu duszy zwierzęcej w wymiarze ludzkim⁹.

Jan Paweł II w swoim nauczaniu także odnosi się do tego zagadnienia. Podczas audyencji generalnej (10 stycznia 1990 r.) zwraca uwagę, iż w człowieku jest „tchnienie życia” pochodzące z „tchnienia” samego Boga. W przypadku zwierząt Księga Rodzaju (Rdz 2, 19) nie wspomina o tak ścisłym związku z „tchnieniem” Boga. Papież zauważa jednak, że w innych tekstach biblijnych można odnaleźć informacje wskazujące na fakt, iż również zwierzęta mają „tchnienie życia”, czyli ducha ożywiającego, którego otrzymały od Boga. Pod tym względem człowiek, pochodzący z rąk Boga, wydaje się być solidarny ze wszystkimi istotami żywymi. Ojciec Święty podkreśla, że istnienie stworzeń zależy od działania Bożego tchnienia – ducha, który nie tylko stwarza, ale także zachowuje i nieustannie odnawia oblicze ziemi¹⁰.

6 Arystoteles, *O duszy* II, 2, w: Arystoteles, *Dzieła wszystkie*, t. 3, tłum. P. Siwek, Warszawa 1992, s. 77.

7 Por. D. Pitman, *Nephesh chayyah. A matter of life... and non-life*, <http://creation.com/nephesh-chayyah> (15.05.2025); M. Pawliszyn, *O możliwości zbawienia zwierzęcia innego niż człowiek*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria” 2015 nr 2, s. 108.

8 M. Giglok, „Nadzieja nowego nieba i nowej ziemi”. *Katolicka eschatologia a świat zwierzęcy*, w: *Śmierć zwierzęcia: współczesne zootanologie*, red. M. Kotyczka, Katowice 2014, s. 184.

9 Por. M. Giglok, „Nadzieja nowego nieba i nowej ziemi”, s. 184.

10 Por. Jan Paweł II, *Przemówienie podczas audyencji generalnej*, 10.01.1990, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/audiences/1990/documents/hf_jp-ii_aud_19900110.html (07.08.2025).

Andrew Linzey zauważa, że idea indywidualnego odkupienia zwierząt budzi zastrzeżenia wśród naukowców właśnie ze względu na odpowiedni rodzaj duszy koniecznej „dla nieśmiertelności”. Zwraca uwagę na nauczanie Kościoła, w którym rozróżnia się między duszą racjonalną, przynależną ludziom na wieczność, i nieracjonalną duszą zwierząt, która ginie wraz z nimi w chwili śmierci¹¹. Badacz podkreśla fakt, iż w rozważaniach eschatologicznych dotyczących śmierci zwierząt należy również wziąć pod uwagę łaskę i miłosierdzie Boga. Autor zauważa, że wobec braku możliwości pełnego wglądu w psychikę zwierzęcia, wzrasta stopień trudności w określeniu jego statusu duchowego. Z całkowitą pewnością stwierdza jednak, że miłosierny Bóg objawiony w Jezusie Chrystusie nie pozwoli, aby jakiegokolwiek ukochane stworzenie zginęło w zapomnieniu. Pozbawienie ewangelii nadziei wszystkich innych gatunków z wyjątkiem naszego, wydaje mu się zniekształceniem miłości Boga¹².

Podobne stanowisko zajmuje Ryan McLaughlin, zwracając uwagę na ewoluowanie poglądów dotyczących życia wiecznego zwierząt. Autor podkreśla, iż zarówno Augustyn, jak i Tomasz z Akwinu zajmowali w tej sprawie stanowisko, iż zwierzęta nie wezmą udziału w eschatologicznym spełnieniu, natomiast współcześnie coraz więcej filozofów i teologów nie wyklucza zwierząt z powszechnego odkupienia, nawiązując m.in. do wypowiedzi: Andrew Loutha, Hansa Ursa von Balthasara, Andrew Linzey, Jürgena Moltmanna¹³.

11 Por. „Some people may cavil at the confident notion that animals are redeemed individually. Even among those who believe in animal redemption, there are some who do not believe that animals have the right kind of ‘soul’ for immortality. Roman Catholic tradition has distinguished between the ‘rational’ soul, which equips humans for eternity, and the ‘non-rational’ soul of animals, which perishes after death” (A. Linzey, *Animals as grace. On being an animal liturgist*, <https://www.theway.org.uk/back/454Linzey.pdf>, s. 143).

12 Por. „But that absolute emphasis on rationality (at least as we understand it) seems inappropriate when we are talking of divine grace. It misses the point. And the point concerns God’s benevolence, not ours. I cannot with certainty look into an animal’s psyche and come to a conclusion about its spiritual status, but I can be sure—as sure as I am of anything—that the merciful God disclosed in Jesus Christ will not let any loved creature perish into oblivion. To deny this gospel of hope to all other species except our own strikes me as an arrogant, mean doctrine of God” (A. Linzey, *Animals as grace*, s. 143–144).

13 Por. „Both Augustine and Aquinas were adamant that plants and nonhuman animals would not participate in eschatological fulfilment (see McLaughlin 2014b). Contemporary thinkers, including Rolston (1994) and Sideris (2003) reject the idea that nature requires eschatological redemption. However, there is a substantial strand of history in Christian thought, especially in Eastern theology (see Louth 2008), that maintains nonhuman animals will participate in eschatological redemption. In line with this strand of tradition, and often as part of a response to the problem of animal suffering (Ward 1982), a number of thinkers have challenged the exclusion of animals from the eschaton on both biblical and

Ryan McLaughlin odwołuje się również do wypowiedzi papieża Franciszka, który w Encyklice *Laudato Si'* zauważył, iż „życie wieczne będzie wspólnym zadziwieniem, gdzie każde stworzenie, świetliście przemienione, zajmie swoje miejsce i będzie miało coś, czym obdarzy ubogich ostatecznie wyzwolonych”¹⁴.

Odzwierciedlenie myśli papieża Franciszka pojawia się również w wypowiedziach Marty Giglok, która zauważa, że ludziom po zmartwychwstaniu zostanie ofiarowany nowy świat, w którym swoje miejsce znajdą również zwierzęta¹⁵. W podobnym tonie wypowiada się Chrostowski, zwracając uwagę, iż „ostateczne odrodzenie oraz przemiana ludzi i świata obejmuje również zwierzęta i ich los, które, jak ludzie, korzystają z dobroci i opatrności Bożej (Ps 104, 24–31)”¹⁶. Autor ponadto zwraca uwagę, iż obietnica dotycząca odkupienia całego świata, także zwierząt, zawarta jest również w Nowym Testamencie w Liście św. Pawła do Rzymian, w którym czytamy: „stworzenie bowiem zostało poddane marność — nie z własnej chęci, ale ze względu na tego, który je poddał — w nadziei, że również i ono zostanie wyzwolone z niewoli zepsucia, by uczestniczyć w wolności i chwale dzieci Bożych” (Rz 8, 19–21)¹⁷.

Do przytoczonego fragmentu z Listu św. Pawła do Rzymian odniósł się również papież Paweł VI podczas audiencji generalnej (28 maja 1969), zwracając się do lekarzy weterynarii. Podkreślił, że „zwierzęta, jako stworzenia Boże, w swoim niemy cierpieniu są znakiem powszechnego piętna grzechu i powszechnego oczekiwania na ostateczne odkupienie”¹⁸.

theological grounds” (R. McLaughlin, *Nonhuman animals in Christian theology*, <https://www.saet.ac.uk/Christianity/NonhumanAnimalsinChristianTheology.pdf>, s. 26).

14 Por. R. McLaughlin, *Nonhuman animals in Christian theology*, s. 26; Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 243.

15 Por. M. Giglok, „*Nadzieja nowego nieba i nowej ziemi*”, s. 183–184.

16 Por. W. Chrostowski, *Status zwierząt w Biblii*, „Forum Teologiczne” 6 (2005), s. 22.

17 Por. W. Chrostowski, *Status zwierząt w Biblii*, s. 22.

18 Por. „Desideriamo esprimere a voi, e, per il vostro tramite, a tutti i vostri colleghi, il Nostro compiacimento per la competenza, il senso del dovere, con cui vi prodigate sia per l'utilità del consorzio civile, nel campo specifico a voi riservato, sia per la cura che prestate agli animali, anch'essi creature di Dio, che nella loro muta sofferenza sono tuttavia un segno dell'universale stigma del peccato, e dell'universale attesa della redenzione finale, secondo le misteriose parole dell'apostolo Paolo: «L'intera creazione anela ansiosamente alla manifestazione gloriosa dei figli di Dio ... Anch'essa verrà affrancata dalla schiavitù della corruzione per partecipare alla libertà della gloria dei figli di Dio» (Rom. 8, 19, 21)” (Paweł VI, *Przemówienie podczas audiencji generalnej*, 28.05.1969, https://www.vatican.va/content/paul-vi/it/audiences/1969/documents/hf_p-vi_aud_19690528.html [07.08.2025]).

Większość współczesnych badaczy skłania się ku tezie, iż w nowym, odkupionym przez Chrystusa świecie będzie miejsce dla wszystkich stworzeń, nie tylko dla ludzi¹⁹. Założenie to sprawia, że pojawiają się kolejne pytania dotyczące życia zwierząt po ich śmierci. Marta Giglok pyta wprost: „Jakiego zmartwychwstania dla zwierząt można oczekiwać? Czy mówiąc o «nadziei nowego nieba i nowej ziemi» teologia ma na myśli zmartwychwstanie zwierząt w sensie gatunkowym, czy raczej jednostkowym?”²⁰. Autorka, próbując znaleźć odpowiedzi na postawione przez siebie pytania, wyjaśnia, iż przez zmartwychwstanie gatunkowe rozumie wzbudzenie do życia zwierząt, natomiast zmartwychwstanie jednostkowe oznaczałoby wzbudzenie do życia każdego pojedynczego zwierzęcia, które zostało stworzone przez Boga. Ze zmartwychwstaniem jednostkowym zwierzęcia wiąże się kolejne pytanie postawione przez Martę Giglok: „Jaka będzie relacja zmartwychwstałych zwierząt do ludzi?”²¹. Szukając na nie odpowiedzi, autorka odwołuje się zarówno do zwierząt towarzyszących człowiekowi, jak i do wszystkich innych wykorzystywanych m.in. w celach gospodarczych. Zauważa, że „salomonowym wyjściem” byłoby zmartwychwstanie tych zwierząt, które pozostawały z człowiekiem w szczególnej relacji, będąc przez niego kochanymi. Odrzuca jednak tę hipotezę, podkreślając, że wówczas Bóg nie traktowałby jednakowo wszystkich zwierząt, które są Jego stworzeniami²².

Odmienne stanowisko w tej kwestii zajmuje Mirosław Pawliszyn, według którego zbawienie będzie dotyczyć zwierząt, które pozostawały w głębokich relacjach z ludźmi, dając im poczucie szczęścia, radości, spokoju. Autor zauważa, że jest prawdopodobne, iż to człowiek, będący uczestnikiem wieczności, stworzy zwierzęciu możliwość powtórnego bycia przy nim, jako akt uczestnictwa w mocy stwarzającej Boga, w nawiązaniu do słów Psalmu 82

19 W Polsce taką tezę wysuwa głównie Chrostowski oraz Giglok. W literaturze zagranicznej zagadnienie poruszają m.in.: R. McLaughlin, A. Linzey, M. Rosenberger. Temat ten pojawia się także w nauczaniu papieży, m.in. Pawła VI, Jana Pawła II, Franciszka. W podobnym tonie wypowiadał się papież Benedykt XVI, zwracając uwagę, iż Chrystus Odkupiciel przyjmuje całe stworzenie, by je przemienić i ofiarować Ojcu. Zob. Benedykt XVI, Posynodalna adhortacja apostolska *Sacramentum caritatis*, 22.02.2007, nr 47, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/apost_exhortations/documents/hf_ben-xvi_exh_20070222_sacramentum-caritatis.html (07.08.2025).

20 Por. M. Giglok, „*Nadzieja nowego nieba i nowej ziemi*”, s. 183–184.

21 M. Giglok, „*Nadzieja nowego nieba i nowej ziemi*”, s. 185.

22 Por. M. Giglok, „*Nadzieja nowego nieba i nowej ziemi*”, s. 185.

„Ja rzekłem: Jesteście bogami”. Akt ten będzie stanowił gest odnalezienia wszystkich tych, których kochało się za życia na ziemi²³.

Nieco inne stanowisko można znaleźć u Michała Kaszowskiego, który w *Teologii dla dzieci i ich wychowawców* zwraca uwagę, iż zwierzęta, nie mając nieśmiertelnych dusz, nie zmartwychwstają, gdyby jednak Bóg w niebie zauważył, iż dziecku brakuje jego ulubionego zwierzęcia, to na pewno by je dla niego ożywił, ponieważ jest wszechmogący²⁴.

Analizując zagadnienie śmierci zwierząt, również towarzyszących, w wymiarze eschatologicznym, można zauważyć, iż badacze, odwołując się do różnych źródeł, w tym do Pisma Świętego oraz nauczania Kościoła (m.in. wypowiedzi papieży: Pawła VI, Jana Pawła II, Benedykta XVI, Franciszka), nie wykluczają ich obecności w odkupionym przez Chrystusa nowym niebie i nowej ziemi. Podejście to daje zatem nadzieję na spotkanie się po śmierci ze zwierzęciem, które obdarzało się miłością za życia.

Pochówek zwierzęcia towarzyszącego i żałoba po jego stracie

Pochówek i żałoba po stracie zwierzęcia towarzyszącego to dwa zagadnienia, które są dość rzadko poruszane przez teologów. Omawia się je najczęściej w kontekście relacji, jaka łączyła człowieka z ukochanym stworzeniem.

„Odejściu” zwierzęcia domowego towarzyszy obowiązek zatroszczenia się o jego ciało po śmierci. Zgodnie z rozporządzeniem Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 1069/2009 z dnia 21 października 2009, określającym przepisy sanitarne dotyczące produktów ubocznych pochodzenia zwierzęcego i produktów pochodnych, nieprzeznaczonych do spożycia przez ludzi, zwłoki zwierzęcia domowego traktowane są jako odpad kategorii pierwszej²⁵. Zaleca się w art. 19 rozporządzenia unijnego, by zwłoki zwierząt domowych poddać: kremacji indywidualnej lub zbiorowej, utylizacji lub pogrzebać pod

23 Por. M. Pawliszyn, *O możliwości zbawienia zwierzęcia innego niż człowiek*, s. 115.

24 M. Kaszowski, *Nieśmiertelna dusza – prezent od Pana Boga*, w: M. Kaszowski, *Teologia dla dzieci i ich wychowawców*, https://www.teologia.pl/kid/dzieci_005_dusza.htm (15.05.2025).

25 Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 1069/2009 z dnia 21 października 2009 r. określające przepisy sanitarne dotyczące produktów ubocznych pochodzenia zwierzęcego, nieprzeznaczonych do spożycia przez ludzi, i uchylające rozporządzenie (WE) nr 1774/2002 (rozporządzenie o produktach ubocznych pochodzenia zwierzęcego), Dz. Urz. UE L 300 z 14.11.2009, p. 1.

nadzorem urzędowym w wyznaczonym do tego miejscu²⁶. Naprzeciw wytycznym Parlamentu Europejskiego wychodzą coraz częściej firmy specjalizujące się w kremacji zwierząt towarzyszących. W Polsce od paru lat działa ich kilka, m.in.: Esthima, Lwie Serce Iwaniccy, Rosengarten. Większość tych firm oferuje nie tylko kremację ukochanego zwierzęcia, ale również ceremonię pożegnania o charakterze świeckim²⁷. Opiekunowie, chcący pożegnać się z pupilem, coraz częściej decydują się na udział w takim obrzędzie, po którym urna z prochami trafia do domu, ogrodu, ulubionego miejsca zwierzęcia lub na grzebowisko (zwane również cmentarzem dla zwierząt).

Patrząc przez pryzmat ludzi wierzących, którzy chcą postrzegać śmierć swojego ukochanego zwierzęcia w perspektywie zbawienia, w Kościele zaczynają pojawiać się głosy, mówiące o braku ceremonii liturgicznej związanej z pochówkiem zwierząt.

Głównym propagatorem katolickim w tej kwestii jest Michael Rosenberger (teolog moralny z Linzu w Austrii), który uważa, iż Kościół powinien wprowadzić oficjalny rytuał pogrzebowy dla zwierząt, różniący się jednak od pochówku ludzi²⁸. W tej kwestii teolog odwołuje się do praktyk protestanckich m.in. w Hesji i Nassau oraz Kościoła Episkopalnego w USA. Zwraca również uwagę, iż wspólnota katolicka św. Henryka Mühlhau, jako pierwsza wspólnota kościelna od 2016 roku umożliwia pochówek zwierząt na terenie cmentarza²⁹. Rosenberger stwierdza, iż zwierzęta są często równie ważną częścią rodziny jak pozostali domownicy, dlatego winny mieć prawo do pochówku w grobie rodzinnym. Podkreśla, że zwierzęta towarzyszące są dziś ściślej zintegrowane z rodziną niż w przeszłości, dlatego winno się to uwzględnić także w kulturze pogrzebowej³⁰. Pochówek zwierząt, zwłaszcza w bliskości ludzi, można by

26 Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 1069/2009 z dnia 21 października 2009 r., p. 19.

27 Esthima, *Jak przebiega kremacja Premium z ceremonią pożegnania?*, <https://esthima.pl/uslugi/kremacja-z-ceremonia-pozegnania/> (16.05.2025).

28 „Das Ritual müsste sich deutlich von der Bestattung von Menschen unterscheiden” (M. Rosenberger, *Tiere bestatten? Soziologische und theologische Überlegungen zu einem gesellschaftlichen Trend*, „*Stimmen der Zeit*” 2017 H. 235, s. 532).

29 M. Rosenberger, *Tiere bestatten? Soziologische und theologische Überlegungen zu einem gesellschaftlichen Trend*, w: *Räume der Mensch-Tier-Beziehung(en) – Öffentliche Theologie im interdisziplinären Gespräch*, Lipsk 2020, s. 311.

30 „Tiere gehören oft genauso zur Familie wie Eltern und Kinder. Warum sollen sie nicht auch im Familiengrab bestattet werden? Friedhöfe waren wie bereits dargestellt zu allen Zeiten Bild der geltenden sozialen Beziehungen und Verhältnisse. Wenn Tiere heute enger in die Familie einbezogen werden

wówczas postrzegać jako wyraz wspólnoty i wspólny los ludzi i zwierząt oraz solidarność ze środowiskiem życia³¹. Kryterium, według Rosenbergera, winna stanowić raczej jakość relacji między ludźmi i zwierzętami. Zwierzęta przynależące do konkretnej rodziny, z którymi opiekunowie mieli bliską, osobistą relację, rozwijającą się przez lata, mogłyby być grzebane rytualnie³². Teolog jednocześnie podkreśla, iż zwierząt nie należy humanizować, a obrzędy pochówku winny się różnić od pogrzebu człowieka. Zwraca uwagę, iż Msza Święta pogrzebowa winna być zarezerwowana wyłącznie dla ludzi³³.

Marta Giglok obawia się, że oficjalna ceremonia pochówku zwierząt towarzyszących jest raczej nie do przyjęcia w Kościele katolickim, pomimo iż coraz częściej zakłada on, że zwierzęta będą uczestniczyły w skutkach zbawienia³⁴.

Podobne stanowisko zajmuje dominikanin o. Stefan Norkowski, który na pytanie postawione przez dziennikarza Piotra Dudka: „Czy jest sens chodzenia na cmentarze dla zwierząt?”, odpowiada, iż jego zdaniem „to jest już jeden krok za daleko, gdyż wskazywałoby, że zwierzęta są całkowicie podobnymi do nas i zrównane w swoim istnieniu”. Jednocześnie Norkowski nie wyklucza obecności zwierząt w niebie, na zasadzie istnienia relacyjnego: „jeśli my będziemy w niebie – to i one z nami”³⁵.

Śmierć zwierzęcia towarzyszącego dla wielu ludzi jest doświadczeniem traumatycznym. Szczególnie dzieci, młodzież, osoby samotne pozostające

als früher, dann ist es nur logisch, dass sich das auch in der Bestattungskultur manifestiert. Und schließlich müssen wir zugeben: Es hat ja bereits Zeiten gegeben, in denen die Kirche Mensch und Tier in einem Grab bestattet hat” Por. (M. Rosenberger, *Tiere bestatten? Soziologische und theologische Überlegungen zu einem gesellschaftlichen Trend*, w: *Räume der Mensch-Tier-Beziehung(en)*, s. 315).

31 „Die Tierbestattung, insbesondere in der Nähe des Menschen, könnte dann als Ausdruck der Gemeinschaft und des gemeinsamen Schicksals von Menschen und (lebenden) Tieren, der Solidarität mit der belebten Umwelt gedeutet werden” (Por. M. Rosenberger, *Tiere bestatten? Soziologische und theologische Überlegungen zu einem gesellschaftlichen Trend*, w: *Räume der Mensch-Tier-Beziehung(en)*, s. 315).

32 „Kriterium wird vielmehr die Qualität der Beziehung zwischen Mensch und Tier sein: Rituell bestatten wird man solche Tiere, zu denen die Tierhalterinnen ein enges persönliches Verhältnis hatten, die gleichsam «zur Familie» gehörten. Da ist über Jahre eine Beziehung gewachsen (M. Rosenberger, *Tiere bestatten? Soziologische und theologische Überlegungen zu einem gesellschaftlichen Trend*, w: *Räume der Mensch-Tier-Beziehung(en)*, s. 315–316).

33 M. Rosenberger, *Tiere bestatten? Soziologische und theologische Überlegungen zu einem gesellschaftlichen Trend*, w: *Räume der Mensch-Tier-Beziehung(en)*, s. 314.

34 Por. M. Giglok, „*Nadzieja nowego nieba i nowej ziemi*”, s. 186.

35 Por. D. Dudek, *Czy mój zwierzak pójdzie do nieba? Ksiądz odpowiada jasno*, <https://kobieta.onet.pl/wiadomosci/czy-moj-zwierzak-pojdzie-do-nieba-ksiazd-odpowiada-jasno/nrds6n2> (16.05.2025).

w głębokiej relacji ze swoim zwierzęciem często nie radzą sobie z emocjami, które towarzyszą stracie ukochanego zwierzęcia.

Jak zatem winni oni przeżywać ten okres? W jaki sposób powinni poradzić sobie z bólem? Czy czas po stracie zwierzęcia można nazwać okresem żałoby?

W historii znane są przypadki, w których ludzie traktujący zwierzęta jak domowników nie tylko opłakiwali ich stratę, ale również nosili po nich żałobę, np. Lucjusz Grakchus czy Antonia, żona Druzusa³⁶. Nie było to jednak zjawisko powszechne i najczęściej dotyczyło pojedynczych osób, często nierozumianych przez innych.

We współczesnej teologii zjawisko żałoby po stracie zwierzęcia towarzyszącego właściwie jest nieobecne. Zwraca się uwagę głównie na to, by katolik starał się rozróżnić między poczuciem straty po śmierci zwierzęcia od żałoby, jaką przeżywa się po odejściu kogoś z ludzi. Brakuje natomiast konkretnych wskazań, w jaki sposób osoby wierzące winny sobie poradzić po stracie ukochanego zwierzęcia.

Małgorzata Roeske zauważa, że w dzisiejszym świecie zdarza się dość często, iż żałoba po stracie zwierzęcia traktowana jest jako tzw. żałoba nieuprawniona, czyli nieakceptowana społecznie. Zjawisko to może przejawiać się m.in. poprzez:

- traktowanie straty zwierzęcia towarzyszącego jako mniej istotnej i niezastługującej na żałobę,
- propozycje podjęcia opieki nad kolejnym zwierzęciem w miejsce tego, które stracili,
- oczekiwanie ze strony otoczenia, iż ból po stracie pupila nie powinien trwać zbyt długo.

Takie zachowania ze strony społeczeństwa mogą prowadzić do pozbawienia wsparcia otoczenia względem cierpiącego opiekuna oraz braku „możliwości usytuowania swojego doświadczenia w szerszym wymiarze społeczno-kulturowym czy przeprowadzenia odpowiednich rytuałów pomagających przejść kolejne stadia żałoby”³⁷.

Podobne spostrzeżenia ma również Froma Walsh, która zwraca uwagę, iż żałoba po stracie zwierzęcia towarzyszącego jest często nie tylko

36 Por. A. M. di Nola, *Triumf śmierci. Antropologia żałoby*, red. nauk. M. Woźniak, tłum. J. Karnecka, M. Ol-szańska, R. Sosnowski i in., Kraków 2006, s. 303–304.

37 M. Roeske, *Utracona obecność. Doświadczenie żałoby po śmierci zwierzęcia towarzyszącego*, „Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia” 8 (2022), s. 172, s. 187–188.

nieuзнawana przez otoczenie, ale także patologizowana i trywializowana, co w konsekwencji utrudnia jej przeżycie³⁸.

Psycholog Barbara Borzymowska, omawiając zagadnienie cierpienia po stracie ukochanego zwierzęcia, zauważa, że opiekun przechodzi przez takie same fazy jak w przypadku żałoby po człowieku. Podkreśla, iż ból po stracie uzależniony jest od relacji, jaka łączyła człowieka z istotą, która odeszła i w żaden sposób nie zależy od gatunku, do którego to stworzenie przynależało³⁹. Autorka zauważa, że strata może mieć podwójny wymiar:

- pierwotny – dotyczący bezpośrednio utraty fizycznej zwierzęcia, jego obecności w otaczającym człowieka świecie, doświadczania pustki, braku kontaktu fizycznego;
- wtórny – opierający się na konieczności rezygnacji ze wspólnych aktywności, podejmowanych razem ze zwierzęciem⁴⁰.

Badania przeprowadzone przez Lynn A. Planchon wskazują na fazy żałoby, jakie przechodzi człowiek, który utracił ukochane zwierzę – są to m.in.: złość, często ukierunkowana na personel weterynaryjny, smutek i depresja⁴¹. John Quackenbush i Denise Graveline zwracają natomiast uwagę na pojawiające się poczucie winy u opiekunów, którzy często czynią siebie współodpowiedzialnymi za śmierć zwierzęcia⁴². Ostatnią fazę żałoby według badaczy stanowi zaakceptowanie straty, próba pogodzenia się z odejściem zwierzęcia towarzyszącego. Często łączy się to z działaniami na rzecz innych zwierząt, potrzebujących pomocy np. w schroniskach⁴³.

Przeżywanie żałoby po stracie zwierzęcia towarzyszącego nie jest zjawiskiem powszechnie akceptowanym, pomimo badań potwierdzających, iż w zasadzie jej przebieg nie różni się zasadniczo od żałoby przeżywanej po

38 F. Walsh, *Human-animal bonds II: The role of pets in family systems and family therapy*, „Family Process” 48 (2009) issue 4, s. 481–499.

39 Por. B. Borzymowska, *Inaczej, tak samo? – Umieranie zwierząt*, w: *Non omnis moriar. Osobiste i majątkowe aspekty prawne śmierci człowieka. Zagadnienia wybrane*, red. J. Gołaczyński, J. Mazurkiewicz, J. Turłowski, D. Karkut, Wrocław 2015, s. 103.

40 Por. B. Borzymowska, *Inaczej, tak samo? – Umieranie zwierząt*, s. 104.

41 Por. L. A. Planchon, D. I. Templer, S. Stokes, J. Keller, *Death of a companion cat or dog and human bereavement: Psychosocial variables*, „Society & Animals” 10 (2002) issue 1, s. 93–105.

42 Por. J. Quackenbush, D. Graveline, *When your pet dies: How to cope with your feelings*, New York 1985, s. 131.

43 Por. L. A. Planchon, D. I. Templer, S. Stokes, J. Keller, *Death of a companion cat or dog and human bereavement*, s. 96.

stracie człowieka. Stąd osoby, które straciły zwierzę towarzyszące często szukają pomocy w wirtualnych wspólnotach⁴⁴ lub u osób, które mają zbliżoną do nich wrażliwość oraz również doświadczyły straty⁴⁵. Zdarza się, że ból po śmierci zwierzęcia towarzyszącego jest tak dotkliwy, iż opiekun potrzebuje wsparcia specjalisty: psychologa, psychiatry czy terapeuty. Problem wydaje się na tyle poważny, iż fundacje uruchamiają telefony zaufania, w których można uzyskać bezpłatne wsparcie⁴⁶.

Opiekunowie, którzy utracili zwierzę im towarzyszące, mogą otrzymać pomoc psychologiczną. Pojawia się zatem pytanie: Czy osoby wierzące nie powinny również otrzymać wsparcia duchowego od swoich duszpasterzy a dzieci i młodzież u katechetów?

Sposób, w jaki duszpasterze i katecheci winni wspierać dzieci i młodzież po stracie zwierząt towarzyszących

Problematyka towarzyszenia uczniowi po śmierci zwierzęcia domowego przez polskich badaczy podejmowana jest sporadycznie. Dokumenty programowe nauczania religii w polskiej szkole nie odnoszą się wprost do kwestii dotyczących zwierząt, nie poruszają również tematu dotyczącego ich śmierci⁴⁷. Anna Zellma zauważa, że: „w zasadzie nie występują w nich zagadnienia, które można by określić jako wyraźnie zmierzające do przekazywania katechizowanym treści dotyczących statusu zwierząt w życiu człowieka i kształtowania wobec tych stworzeń etycznych postaw”⁴⁸. Zagadnienie przeżywania śmierci zwierzęcia towarzyszącego przez dzieci i młodzież omawia

44 Przykładem wirtualnej grupy wsparcia dla opiekunów po stracie zwierzęcia towarzyszącego może być wspólnota „Łąki Wspomnień” działająca w kooperacji z firmą Esthima. Zob. *Łąki Wspomnień*, <https://www.facebook.com/groups/3820492344644776/> (16.05.2025).

45 Por. M. Roeske, *Utrata obecności*, s. 189.

46 Przykładem może być Fundacja Nagle Sami, która pod numerem telefonu 800 108 108 proponuje wsparcie również po stracie zwierząt. Zob. <https://naglesami.org.pl/telefon-wsparcia/800-108-108-rowniez-po-stracie-zwierzat/> (16.05.2025).

47 Por. Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2001, Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2010, Konferencja Episkopatu, *Polski Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2018.

48 A. Zellma, *Postawa wobec zwierząt w dokumentacjach programowych nauczania religii w polskiej szkole*, „Forum Teologiczne” 6 (2005), s. 111.

szerzej zespół badaczy: Katherine M. Crawford, Yiwen Zhu, Kathryn A. Davis, Samantha Ernst, Kristina Jacobsson, Kristen Nishimi, Andrew D.A. C. Smith i inni⁴⁹. Autorzy badań zauważają, że śmierć zwierząt towarzyszących może być traumatyczna dla dzieci i młodzieży, szczególnie w sytuacji, gdy były one z nimi mocno związane emocjonalnie. Naukowcy podkreślają, iż to jedna z pierwszych poważnych strat w życiu dziecka, mogąca prowadzić do krótko i długoterminowych reakcji w sferze psychicznej. Autorzy na podstawie przeprowadzonych badań zwracają uwagę, iż niezwykle pomocnym elementem dla dziecka pogrążonego w żałobie, mającym wręcz charakter terapeutyczny, może być obecność kogoś, z kim można porozmawiać w sposób współczujący⁵⁰.

W Polsce problem wsparcia dziecka po stracie zwierzęcia towarzyszącego pojawia się głównie w poradnikach internetowych, wśród których należy wyróżnić Akademię Esthimy⁵¹. W artykule *Bajka terapeutyczna dla dzieci po stracie pupila* – „Atosie, pamiętam o tobie”, opracowanym przez autorów współpracujących z Esthimą (głównie przez Anetę Zychmę, pedagog i mentorkę kryzysową w nurcie pozytywnej terapii kryzysu), można znaleźć konkretne wskazówki dotyczące wsparcia dziecka w żałobie po stracie zwierzęcia towarzyszącego⁵². W poradniku Akademii Esthimy zwraca się uwagę, iż winno pozwolić się dziecku przeżywać trudne emocje, bez trywializowania ich. „Pomocna w tym okresie może być normalizacja («To normalne, że tak się czujesz i tęsknisz za Atosem») oraz zapewnienie, że nie jest ono winne śmierci zwierzątka a wsparcie dorosłego winno opierać się na empatycznym towarzyszeniu»⁵³.

49 Badania poświęcone wpływowi śmierci zwierząt domowych na zdrowie psychiczne dzieci przeprowadził zespół specjalistów: Katherine M. Crawford, Yiwen Zhu, Kathryn A. Davis, Samantha Ernst, Kristina Jacobsson, Kristen Nishimi, Andrew D.A. C. Smith i Erin C. Dunn. Wyniki opublikowano w artykule: *The mental health effects of pet death during childhood: is it better to have loved and lost than never to have loved at all?*, „European Child & Adolescent Psychiatry” 30 (2021) issue 10, s. 1547–1558.

50 Por. K. M. Crawford, Y. Zhu, K.A. Davis i in., *The mental health effects of pet death during childhood*, s. 1547–1558.

51 Akademia Esthimy – to serwis tematyczny zawierający artykuły dotyczące śmierci zwierząt towarzyszących, wspierający opiekunów po stracie zwierzęcia, działający w kooperacji z firmą Esthima, świadczącą usługi kremacji zwierząt.

52 Esthima, *Bajka terapeutyczna dla dzieci po stracie pupila* – „Atosie, pamiętam o tobie”, <https://esthima.pl/bajka-terapeutyczna-dla-dzieci/> (15.05.2025).

53 Esthima, *Bajka terapeutyczna dla dzieci po stracie pupila*.

W literaturze przedmiotu najczęściej omawia się zagadnienie doświadczania straty w odniesieniu do przeżywania żałoby po stracie bliskiej osoby. Większość wniosków z nich płynących można również odnieść do cierpienia dziecka po stracie zwierzęcia towarzyszącego.

Dariusz Pater, omawiając problem cierpienia dzieci i młodzieży, podaje konkretne wskazania⁵⁴, które mogą być pomocne w działaniach podejmowanych przez duszpasterzy i katechetów wobec uczniów doświadczających traumatycznych przeżyć po stracie zwierzęcia towarzyszącego. Autor zwraca uwagę, iż należy znaleźć właściwy moment na kontakt z uczniem, otaczając go dyskretną opieką oraz proponując mu konkretną pomoc. Pater przestrzega przed „prawieniem kazań” oraz zachęcania do pogodzenia się z wolą Bożą. Podkreśla, iż bardzo ważne jest, by nie pozostawić ucznia samego z jego doświadczeniem cierpienia⁵⁵.

Natalia Ruman, poruszając problem pomocy rodziny i szkoły dziecku w przeżywaniu śmierci, nie odnosi się bezpośrednio do straty zwierzęcia domowego, zwraca jednak uwagę, iż dla uczniów wierzących najważniejsza jest w takiej sytuacji modlitwa za tych, którzy odeszli i za tych, którzy pozostali⁵⁶. W związku z tym, iż nie ma w Kościele rytuałów dotyczących śmierci zwierzęcia, modlitwa ta winna być ukierunkowana na ucznia cierpiącego po stracie.

Adam Zych, również odnosząc się ogólnie do zagadnienia śmierci, zauważa, że w cierpieniu i żałobie po stracie kogoś bliskiego ważną rolę dla osób wierzących odgrywają: Bóg, osoby bliskie i osoby z otoczenia, pomagające w re-integracji osobowości, a także odporność psychiczna zdobywana w trudnych doświadczeniach⁵⁷.

Marek Dziewiecki, poruszając zagadnienie towarzyszenia osobom przeżywającym żałobę, podaje konkretne wskazania, wśród których wymienia m.in.: empatyczne wczuwanie się w zachowania osoby cierpiącej, unikanie naiwnego pocieszania i pouczania, zachęcenie do budowania silniejszej więzi z Bogiem⁵⁸.

54 D. Pater, *Jak rozmawiać z młodymi ludźmi o cierpieniu? Analiza wybranych przypadków*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 24 (2014) nr 1, s. 371.

55 D. Pater, *Jak rozmawiać z młodymi ludźmi o cierpieniu?*, s. 371.

56 N. Ruman, *Pomoc rodziny i szkoły dziecku przeżywającemu żałobę. Refleksje o śmierci*, w: *Dziecko w świecie innowacyjnej edukacji, współdziałania i wartości*, t. 2, red. U. Szuścik, B. Oelszlaeger-Kosturek, Katowice 2014, s. 172.

57 A. Zych, *Przekraczając smugę cienia. Szkice z gerontologii i tanatologii*, Katowice 2009, s. 254.

58 M. Dziewiecki, *Śmierć, żałoba i życie*, „Wychowawca” 2008 nr 11, s. 15.

Fundusz Dzieci Osieroconych TUMBO Pomaga opracował poradnik dla nauczycieli dotyczący pomocy dzieciom i młodzieży w żałobie⁵⁹, w którym podkreśla się, że szkoła powinna dostosować sposób wsparcia do konkretnego ucznia i jego potrzeb. Zwraca się uwagę na istnienie trzech poziomów, które mogą być realizowane poprzez szkołę:

- poziom podstawowy — opierający się na relacjach nauczycieli z uczniem, w którym wyrażona jest troska o jego dobro. Jest to naturalny system wsparcia, oparty na zaufaniu, akceptacji uczuć, stwarzaniu przestrzeni do porozumienia, w której uczeń będzie czuł się bezpiecznie;
- psychoedukacja — to drugi poziom — oparty przede wszystkim na działaniach terapeutycznych udzielanych przez pedagogów i psychologów oraz dostarczeniu uczniowi wiedzy nt. reakcji związanych z żałobą;
- trzeci poziom odnosi się do wsparcia psychoterapeutycznego udzielanego przez specjalistów najczęściej poza terenem placówki⁶⁰.

W działaniach duszpasterskich czy katechetycznych ważny jest szczególnie poziom podstawowy. To katecheci i duszpasterze są osobami, u których uczniowie doświadczający cierpienia i bólu po stracie zwierzęcia towarzyszącego niejednokrotnie szukają pomocy.

Oprócz aktywnego słuchania, nietrywializowania oraz nie pouczenia, katecheci mogą również wraz z wpływem czasu ukierunkować dzieci i młodzież na konkretne działania wobec zwierząt, np. zachęcając ich do wspierania podopiecznych w schroniskach i przytuliskach dla bezdomnych zwierząt. W pomoc w schroniskach można zaangażować nie tylko ucznia przeżywającego stratę ukochanego pupila, ale całą społeczność klasową czy szkolną.

Katecheci i duszpasterze mogą również pomóc dzieciom i młodzieży na poziomie drugim, wspierając pedagogów i psychologów w działaniach terapeutycznych. W tym celu warto zaangażować w pomoc osobie doświadczającej straty kolegów i koleżanki z klasy, umiejętnie wprowadzając ich w zagadnienia dotyczące śmierci zwierząt towarzyszących, przeprowadzając np. spotkanie lub lekcję na ten temat, podczas której zostaną wykorzystane bajki terapeutyczne — ad exemplum Anety Zychmy *Atosie, pamiętam o tobie*⁶¹. Za-

59 *Żałoba dzieci i młodzieży — poradnik dla nauczycieli*, <http://new.tumbopomaga.pl/dla-nauczycieli/zaloba-dzieci-i-mlodziezy-poradnik-dla-nauczycieli/> (15.05.2025).

60 *Żałoba dzieci i młodzieży — poradnik dla nauczycieli*, s. 11.

61 A. Zychma, „*Atosie, pamiętam o tobie*”, https://drive.google.com/file/d/1Lb_vg4qtWMDk99HEO3N-36NyqHR4Xw47W/view?pli=1, s. 1.

jęcia takie pomogą nie tylko uczniowi, który stracił zwierzę towarzyszące, ale również będą miały wpływ na pozostałą część klasy w zrozumieniu jego emocji, bólu i cierpienia.

Rozmawiając z dziećmi młodszymi można również oprócz bajek terapeutycznych skorzystać z propozycji Victorii Ryan: *Czy mój zwierzak pójdzie do nieba? Jak poradzić sobie ze śmiercią pupila*⁶². Obie pozycje, zarówno Zychmy, jak i Ryan, w sposób przystępny pomagają zrozumieć dzieciom emocje, które towarzyszą utracie zwierzęcia towarzyszącego. Podsuwają również kreatywne pomysły na złagodzenie żalu i upamiętnienie utraconego pupila.

Podsumowanie

We współczesnym świecie znacznie zmieniło się podejście do zwierząt towarzyszących. W Katechizmie Kościoła katolickiego zwraca się uwagę na poszanowanie integralności stworzenia. Zwierzęta ukazane są jako stworzenia Boże, otoczone przez Boga opatrnością i troską, bowiem przez samo tylko swoje istnienie oddają Mu chwałę i błogosławią Go. Ludzie mogą kochać zwierzęta, zobowiązani są również do życzliwości wobec nich. Muszą jednak pamiętać, by nie stały się one przedmiotem uczuć należnych wyłącznie osobom⁶³.

W ostatnich latach ewoluuje także nauczanie Kościoła dotyczące śmierci zwierząt w wymiarze eschatologicznym. Coraz częściej w Kościele pojawiają się głosy teologów proponujące wprowadzenie rytuałów pogrzebowych dla zwierząt towarzyszących, postrzeganych w rodzinach jako domownicy.

Osobami, które szczególnie przeżywają śmierć zwierząt towarzyszących są przede wszystkim dzieci i młodzież, ze względu na fakt, iż bardzo często łączą się to z pierwszą, nieodwracalną stratą.

Dzieci i młodzież uczęszczające na lekcje religii nierzadko szukają pomocy po stracie ukochanego zwierzęcia u swoich duszpasterzy i katechetów. Niestety, niejednokrotnie nie dysponują oni narzędziami, które mogliby wykorzystać we wsparciu swoich podopiecznych. Stąd bardzo ważnym jest, by wśród katechetów i duszpasterzy:

62 V. Ryan, *Czy mój zwierzak pójdzie do nieba? Jak poradzić sobie ze śmiercią pupila*, Warszawa 2024.

63 Por. *Katechizm Kościoła katolickiego*, Poznań 1994, nr 2415–2418.

- upowszechnić wiedzę dotyczącą etapów przeżywania żałoby przez dzieci i młodzież doświadczające śmierci zwierzęcia towarzyszącego,
- kształtować postawę empatii i współczucia oraz aktywnego słuchania,
- uwrażliwiać na nietrywializowanie problemu oraz niepouczanie,
- zachęcić do wsparcia dziecka, by nie pozostawić go samego z problemem,
- nauczyć kreatywnych sposobów łagodzenia żalu i upamiętnienia utraconego zwierzęcia.

W tym celu warto zastanowić się nad przygotowaniem specjalistycznej literatury oraz przeprowadzeniem warsztatów metodycznych, które ułatwiłyby katechetom i duszpasterzom wspieranie podopiecznych doświadczających cierpienia i żałoby po stracie zwierzęcia towarzyszącego. Nic bowiem nie jest w stanie bardziej pomóc młodemu człowiekowi przeżywającemu stratę niż osobisty kontakt z drugim człowiekiem, który nie tylko go wysłucha, ale wesprze w mądry sposób, przyprawiając do Chrystusa.

Bibliografia

- Arystoteles, *O duszy* II, 2, w: Arystoteles, *Dzieła wszystkie*, t. 3, tłum. P. Siwek, Warszawa 1992, s. 77.
- Benedykt XVI, Posynodalna adhortacja apostolska *Sacramentum caritatis*, 22.02.2007, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/apost_exhortations/documents/hf_ben-xvi_exh_20070222_sacramentum-caritatis.html (07.08.2025).
- Borzymowska B., *Inaczej, tak samo? — Umieranie zwierząt*, w: *Non omnis moriar. Osobiste i majątkowe aspekty prawne śmierci człowieka. Zagadnienia wybrane*, red. J. Gołaczyński, J. Mazurkiewicz, J. Turłukowski, D. Karkut, Wrocław 2015, s. 101–110.
- Chrostowski W., *Status zwierząt w Biblii*, „Forum Teologiczne” 6 (2005), s. 7–22.
- Crawford K. M., Zhu Y., Davis K. A., Ernst S., Jacobsson K., Nishimi K., Smith A. D. A. C., Dunn E. C., *The mental health effects of pet death during childhood: is it better to have loved and lost than never to have loved at all?*, „European Child & Adolescent Psychiatry” 30 (2021) issue 10, s. 1547–1558.
- di Nola A. M., *Triumf śmierci. Antropologia żałoby*, red. nauk. M. Woźniak, tłum. J. Karnecka, M. Olszańska i in., Kraków 2006.

- Dudek D., *Czy mój zwierzak pójdzie do nieba? Ksiądz odpowiada jasno*, <https://kobieta.onet.pl/wiadomosci/czy-moj-zwierzak-pojdzie-do-nieba-ksiadz-odpowiada-jasno/nrds6n2> (16.05.2025).
- Dziewiecki M., *Śmierć, żałoba i życie*, „Wychowawca” 2008 nr 11, s. 15.
- Esthima, *Jak przebiega kremacja Premium z ceremonią pożegnania?*, <https://esthima.pl/uslugi/kremacja-z-ceremonia-pozegnania/> (16.05.2025).
- Europejska Konwencja Ochrony Zwierząt Towarzyszących, Strasburg, 13.11.1987.
- Europejska Konwencja w sprawie ochrony zwierząt kręgowych wykorzystywanych do celów doświadczalnych i innych celów naukowych, 18.03.1986, Dz. Urz. UE L.1999.222.31.
- Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, 24.05.2015.
- Giglok M., „*Nadzieja nowego nieba i nowej ziemi*”. *Katolicka eschatologia a świat zwierzęcy*, w: *Śmierć zwierzęcia: współczesne zootanatologie*, red. M. Kotyczka, Katowice 2014, s. 173–187.
- Jan Paweł II, *Przemówienie podczas audiencji generalnej*, 10.01.1990, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/audiences/1990/documents/hf_jp-ii_aud_19900110.html (07.08.2025).
- Kaszowski M., *Nieśmiertelna dusza – prezent od Pana Boga. Teologia dla dzieci i ich wychowawców*, https://www.teologia.pl/kid/dzieci_005_dusza.htm (15.05.2025).
- Katechizm Kościoła katolickiego, Poznań 1994.
- Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2001.
- Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2010.
- Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2018.
- Linzey A., *Animals as grace. On being an animal liturgist*, <https://www.theway.org.uk/back/454Linzey.pdf> (30.11.2025), s. 137–150.
- McLaughlin R., *Nonhuman animals in Christian theology*, <https://www.saet.ac.uk/Christianity/NonhumanAnimalsinChristianTheology> (30.11.2025), s. 1–43.
- Papieska Rada ds. Krzewienia Nowej Ewangelizacji, *Dyrektorium o katechizacji*, Kielce 2020.
- Pater D., *Jak rozmawiać z młodymi ludźmi o cierpieniu? Analiza wybranych przypadków*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 24 (2014) nr 1, s. 369–378.

- Paweł VI, *Przemówienie podczas audiencji generalnej*, 28.05.1969, https://www.vatican.va/content/paul-vi/it/audiences/1969/documents/hf_p-vi_aud_19690528.html (07.08.2025).
- Pawliszyn M., *O możliwości zbawienia zwierzęcia innego niż człowiek*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria” 2015 nr 2, s. 105–116.
- Pitman D., *Nephesh chayyāh. A matter of life... and non-life*, <http://creation.com/nephesh-chayyiah> (15.05.2025).
- Planchon L. A., Templer I. D., Stokes S., Keller J., *Death of a companion cat or dog and human bereavement: psychosocial variablese*, „Society & Animals” 10 (2002) issue 1, s. 93–105, <https://doi.org/10.1163/156853002760030897>.
- Quackenbush J., Graveline D., *When your pet dies: How to cope with your feelings*, New York 1985.
- Roeske M., *Utracona obecność. Doświadczenie żałoby po śmierci zwierzęcia towarzyszącego*, „Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia” 8 (2022), s. 171–193, <https://doi.org/10.26881/etno.2022.8.08>.
- Rosenberger M., *Tiere bestatten? Soziologische und theologische Überlegungen zu einem gesellschaftlichen Trend*, „Stimmen der Zeit” 235/2017, s. 531–539.
- Rosenberger M., *Tiere bestatten? Soziologische und theologische Überlegungen zu einem gesellschaftlichen Trend*, w: *Räume der Mensch-Tier-Beziehung(en) – Öffentliche Theologie im interdisziplinären Gespräch*, Lipsk 2020, s. 307–318.
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 1069/2009 z dnia 21 października 2009 r. określające przepisy sanitarne dotyczące produktów ubocznych pochodzenia zwierzęcego, nieprzeznaczonych do spożycia przez ludzi, i uchylające rozporządzenie (WE) nr 1774/2002 (rozporządzenie o produktach ubocznych pochodzenia zwierzęcego), Dz. Urz. UE L 300 z 14.11.2009.
- Ruman N., *Pomoc rodziny i szkoły dziecku przeżywającemu żałobę. Refleksje o śmierci*, w: *Dziecko w świecie innowacyjnej edukacji, współdziałania i wartości*, t. 2, red. U. Szuścik, B. Oelszlaeger-Kosturek, Katowice 2014, s. 163–178.
- Ryan V., *Czy mój zwierzak pójdzie do nieba? Jak poradzić sobie ze śmiercią pupila*, Warszawa 2024.
- Światowa Deklaracja Praw Zwierząt uchwalona przez UNESCO, 15.10.1978.
- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt, Dz. U. Nr 111 poz. 724.
- Walsh F., *Human-animal bonds II: The role of pets in family systems and family therapy*, „Family Process” 4 (2009) issue 4, s. 481–499, <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.2009.01297.x>.
- Zellma A., *Postawa wobec zwierząt w dokumentacjach programowych nauczania religii w polskiej szkole*, „Forum Teologiczne” 6 (2005), s. 107–117.

Zych A., *Przekraczając smugę cienia. Szkice z gerontologii i tanatologii*, Katowice 2009.

Zychma A., *Atosie, pamiętam o tobie*, https://drive.google.com/file/d/1Lb_vg4qtWMDk99HEO3N36NyqHR4Xw47W/view?fbclid=IwAR37U2w3mHE-IZ_TG1LCvj-3iGjAk33La-QqlhDC2_X2FVJ8bF5jYbAl2TwI (30.11.2025), s. 1.

Żaloba dzieci i młodzieży – poradnik dla nauczycieli, <http://new.tumbopomaga.pl/dla-nauczycieli/zaloba-dzieci-i-mlodziezy-poradnik-dla-nauczycieli/> (15.05.2025).